

ASPECTE ALE INFLUENȚEI BALCANICE ÎN MORFOLOGIA DIALECTELOR MEGLENOROMÂN ȘI AROMÂN¹

CARMEN-IRINA FLOAREA

Dialectele sud-dunărene ale limbii române, aromân și meglenoromân, se vorbesc într-un spațiu foarte întins din Peninsula Balcanică. Deși cele două idiomuri sunt romanice, contactul direct cu limbile balcanice a făcut ca acestea să dobândească o anumită specificitate și să dezvolte, pe lângă structurile romanice moștenite, comune sau nu cu dialectul dacoromân, numeroase inovații sub influența limbilor din vecinătatea imediată a acestora.

Românii sud-dunăreni sunt cel puțin bilingvi, iar influența limbilor de contact asupra idiomului matern s-a manifestat, de-a lungul timpului, lăsând urme în toate compartimentele acestuia. Dacă la nivelul lexicului influențele sunt întotdeauna mai vizibile, acesta fiind compartimentul cel mai permisiv al unei limbi, la nivelul morfologiei sau al sintaxei sunt mai dificil de detectat. În cele ce urmează vom încerca să inventariem câteva dintre influențele limbilor balcanice în morfologia dialectelor românești sud-dunărene.

1. SUBSTANTIVUL

1.1. În aromână întâlnim desinențe de plural împrumutate, la substantivele masculine terminate la singular în vocală accentuată, în cazul împrumuturilor din greacă și turcă: *amiră* – *amirăḑ*, *café* – *căfăḑ*, *kifté* – *kiftáḑ*, *cafeḡi* – *cafeḡáḑ*, *gramaticó* – *gramaticáḑ*, *căsăbă* – *căsăbáḑ*, *muștiri* – *muștiráḑ*, *gailé* – *gailēḑ*.

Aceste desinențe s-au înregistrat recent și în graiurile meglenoromâne vorbite în zonele unde trăiesc și aromâni. Desinențele apar la cuvintele turcești intrate prin filieră bulgară, forma de plural apărând, probabil, sub influența dialectului aromân, dar adaptată la fonetismul dialectului: *bujăḡi* – *bujăḡáz*, alături de forma veche *bujăḡiḑ*, *caveḡi* – *caveḡáz*, alături de *caveḡiḑ* (Caragiu 1975: 276; Nevaci, Saramandu 2013: 54).

¹ This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2523, title of the project: *Balkan-Romance Convergences in South-Danubian Romanian Dialects (BALKROM)*.

1.2. Desinența de plural *-ati* la substantivele feminine din aromână este o desinență de origine grecească și apare la cuvintele împrumutate din această limbă: *grámă – gramati, thámă – thamati*.

1.3. În dialectul meglenoromân, dativul se exprimă cu ajutorul prepoziției *la*. Th. Capidan considera această structură influențată de dativul din limba bulgară construit întotdeauna cu prepoziția *na* ‘la’ (Capidan 1925:146), însă Coseriu (2005) o încadrează în rândul trăsăturilor de tip romanic. Putem considera, că e vorba, mai degrabă, de o trăsătură romanică reactivată într-un context favorabil, meglenoromâna nemaipăstrând flexiunea casuală pentru G–D, dativul analitic fiind de dată recentă.

1.4. Pentru substantivele proprii există desinență de vocativ, alături de cea moștenită *i* < lat. *e*, vocativul feminin în *-o (-u)* împrumutat, ca și în dacoromână, din slavă, iar Capidan notează forme de vocativ preluate ca atare din bulgară: *maicu, popi, sinu*. Substantivele terminate în *ă*, indiferent de gen, au vocativul în *-u*: *Venu, Zlatu, vitu, vlădicu*.

2. PRONUMELE

Atât în aromână, cât și în meglenoromână, paradigma pronumelui este moștenită din latină. Există totuși unele forme împrumutate din limbile balcanice: în aromână pronumele nehotărât din greacă: *cathi* ‘fiecare, oricine’, iar în meglenoromână din turcă: *ier* ‘orice’, bulgară: *cafcu, sfaca, secuĭ*, ‘fiecare’ sau greacă *cathi* ‘fiecare’. Aceste împrumuturi au folosit și la formarea unor pronume compuse, alături de cuvinte moștenite: *iercari, ierți, țivagodea*.

3. ADJECTIVUL

3.1. La pluralul adjectivelor împrumutate de aromână din greacă și turcă se folosește aceeași desinență ca și la substantivele similare ca formă: *apló – apláđ, hazo – hazáđ*.

3.2. În aromână și în meglenoromână superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbului *mult*, ca și în dacoromâna veche: *multu bun*. Această construcție, care este considerată de origine balcanică în dialectele sud-dunărene, se întâlnește în bulgară, albaneză și în greacă. În același timp, este frecventă construcția în Romania occidentală: it. *molto bene*, sp. *muy bien*. Este, probabil, o trăsătură romanică păstrată și întărită sub influența limbilor balcanice.

În graiul meglenoromân din Țârnareca, mai ales, superlativul relativ se formează cu ajutorul adverbului *nai* din macedoneană *naj-*: *nai bunu*. Această formă de superlativ apare și în unele graiuri aromâne: la fărșeroții plisoți din

Albania, la grămosteni și la grupul de aromâni din Crușova (Nevaci 2013).

3.2. Adjectivele posesive și demonstrative apar antepuse în meglenoromână. Capidan (1925: 204) consideră că ele urmează modelul limbii bulgare. Postpunerea se mai păstrează în cazul substantivelor care denumesc grade de rudenie: *frati-tú*, *sor-ta*. La fel se folosește și atributul substantival genitival, înaintea substantivului determinat: *lu ampiratu ilă* 'fata împăratului'. De altfel, orice adjectiv propriu-zis apare înaintea substantivului determinat: *un mari căsăbă* 'un oraș mare', *un nibun om* 'un om nebun', *marili frati* 'fratele mare'. Această topică este caracteristică limbii slave macedonene, dar și limbii grecești.

4. NUMERALUL

4.1. În graiul grămostean al aromânei, vorbit în Bulgaria, Macedonia și Grecia, numeralul *trei* are forme diferite pentru feminin și masculin: *trej* și *tréi*, *trej bărbăț* dar *tréi fęate*. De asemenea, aceeași diferențiere se întâlnește și la pindenii sau fărșeroții care trăiesc în Macedonia (Saramandu 1996). În cazul limbilor balcanice, această diferențiere apare în greacă și albaneză. În latină exista o formă pentru masculin-feminin și una pentru neutru. Dialectele italiene au moștenit forma de neutru pentru feminin, la fel ca și în albaneză. Faptul că această flexiune se întâlnește în graiurile aromânești vorbite pe teritorii de limbi slave, unde nu există diferențierea amintită, îl determină pe N. Saramandu să considere că este vorba, în acest caz, despre o concordanță romano-balcanică, și nu despre o influență a vreunei limbi balcanice (Saramandu 1996: 214).

4.2. Numeralul ordinal nu are o paradigmă fixă și se folosește rar, în ambele dialecte. În schimb, aromâna a împrumutat din greacă *protu*, *protă*, *protlu*, *protă*, pl. *protili*, 'primul, prima', *deftiru*, *deftira* 'al doilea, a doua'. Meglenoromâna a împrumutat din slava macedoneană: *prăf*, *fior*, *tret*, dar și din greacă: *proto*, *deftero*.

5. VERBUL

5.1. La persoanele I și a II-a singular, indicativ prezent, ale verbelor de conjugarea I, se folosesc desinențele din bulgară: *-m* și *-ș*. Acestea se folosesc inclusiv la verbele moștenite din latină: *aflum*, *afliș*; *amplum*, *ampliș*; *amnum*, *amniș*.

5.2. Forme verbale compuse:

5.2.1. În meglenoromână *perfectul compus* se formează cu auxiliarul *am*, dar Th. Capidan a notat și forme cu *sam* (*iri*), pentru verbele intransitive, ca în bulgară, și cu participiul acordat. Atanasov 2002 consideră că aceste construcții sunt influențate de slava macedoneană.

Perfectul compus inversat exprimă, ca și în limbile macedoneană, bulgară, albaneză, turcă o acțiune trecută repovestită, la care vorbitorul nu a luat parte

(Atanasov 2002: 244). Acesta se întâlnește doar în anumite graiuri. Mai frecvent apare în povestiri, fiind vorba despre întâmplări la care povestitorul nu ia întotdeauna parte: *fost-au ună țară...*

În graiurile aromâne aflate sub influența albanezei, a apărut un perfect compus inversat, aglutinat cu elementul albanez *ka*, de la verbul *kam* 'a avea' (Atanasov 2013:144): *Santa fuska zinit di tu Amerikii* 'Am auzit că Santa a venit din America'.

În meglenoromână există și un perfect supracompus, cu valoare de mai-mult-ca-perfect pentru acțiunile repovestite: *Fost-au ieșit* 'Mi-au spus că ieșise' (Atanasov 2002: 244).

Aceste valori ale perfectului compus inversat sunt frecvente în turcă și în macedoneană.

5.2.2. Mai-mult-ca-perfectul în aromână se formează de la indicativul imperfect al auxiliarului *a avea* și participiul verbului: *aveam măcată*. Aceeași structură o întâlnim și în meglenoromână: *veam cântat*, alături de unele forme construite cu auxiliarul *ram*, după modelul bulgarei: *ram măncat*, formă pe care Th. Capidan o consideră o traducere a formei din limba bulgară.

5.2.3. Viitorul

În aromână viitorul se formează cu auxiliarul *va* și conjunctivul verbului de conjugat *va s-nergu*. În unele graiuri auxiliarul nu mai apare. Th. Capidan spune că în graiul pindean a dispărut conjuncția sub influența formelor grecești de viitor: *va facu – ta kano* și nu *va s-facu*. Aceleași structuri se întâlnesc și în graiul fărșerot și în limba albaneză. Forma *va s-cântu* înseamnă 'trebuie să cânt'.

În meglenoromână a dispărut însă auxiliarul și forma de viitor este identică cu forma de conjunctiv, precedată de conjuncția *si, să*. În graiul din Țârnareca se pare că auxiliarul se păstrează în forma contrasă *ăș* (vă+si), formă regăsită și în aromână (Atanasov 2002: 248).

5.2.4. Condiționalul în meglenoromână se formează cu ajutorul auxiliarului *vrea* și prezentul conjunctivului: *vrea si fac* sau perfectul conjunctivului pentru condițional perfect *vrea si am fat* 'aș fi făcut'. În frază este precedat de conjuncțiile împrumutate din bulgară sau slava macedoneană *ako* 'dacă' și *tuku* 'dacă, numai dacă'.

În aromână, pe lângă formele sintetice de condițional prezent, au luat naștere și forme analitice pentru condițional perfect și condițional mai-mult-ca-perfect: *vrea s-aflu, vrea s-aflarim, vrea s-aflam*. Aceste structuri au fost analizate punctul de vedere al influenței limbilor balcanice: greaca, albaneza, pe de o parte, și bulgara și slava macedoneană, pe de altă parte. Nicolae Saramandu consideră că „evoluția aromânei în cadrul uniunii lingvistice balcanice a avut ca rezultat completarea sistemului verbal cu forme noi, compuse din elemente proprii după modelul unor limbi neînrudite și, de asemenea, îmbogățirea cu alte valori a formelor existente” (Saramandu 1969: 155).

5.3. O altă particularitate balcanică prezentă în paradigma verbului din dialectele sud-dunărene este dispariția infinitivului scurt. În meglenoromână el mai

apare, rar, în structuri fixe exprimând blesteme, în variație cu forma de infinitiv lung: *lupu s-ti neacă di nu vă ti nica / nicari*. (Atanasov 2002: 232). S-a păstrat însă forma lungă a infinitivului cu valoare verbală și, mai puțin frecventă, substantivală. De asemenea, infinitivul lung a preluat și rolul de supin în ambele dialecte. Dacă în meglenoromână supinul mai apare sporadic (Atanasov 2002:236), în aromână el a dispărut total.

5.4. În meglenoromână, în graiul din Țârnaș, gerunziul a împrumutat terminația *-eaiki* din bulgară și slava macedoneană: *șideaiki*. Această terminație se atașează atât verbelor împrumutate din aceste limbi, cât și celor moștenite din latină, semn că a fost însușit în limbă: *nirdeaiiki, videaiiki*.

O altă structură de gerunziu este cea formată după model macedonean *so placenje*: *cu* + infinitiv lung *cu plonđiri, cu videari*.

5.5. În meglenoromână întâlnim forme verbale cu pronume în dativ, care, în majoritate, sunt calcuri morfologice după turcă sau bulgară: *ai si mancă* 'mi-e foame', *nu-ı si duți* 'nu-mi vine să plec', *ăș durmea* 'dormea', *ăș fuzi* 'plecă', *mi fac azor* 'mă pregătesc'. De altfel, sunt foarte numeroase calcurile morfologice după aceste limbi de contact. De asemenea, sub influența limbii slave macedonene unele verbe devin reflexive: *răđiri, tusiri, rugari*.

5.6. Un compartiment puternic influențat de limbile slave este cel al *aspectului* din meglenoromână. În limbile romanice categoria nu există. Puternic influențat de limba croată, dialectul istroromân prezintă aspectul, marcat prin sufixe sau schimbarea tipului de conjugare și a fost considerat singurul dialect romanic care posedă această categorie gramaticală. În meglenoromână însă, opoziția de aspect se realizează prin intermediul prefixelor și al infixelor, intrate în limbă odată cu împrumuturile din limbile slave ale unor forme deja prefixate. Apoi aceste prefixe au fost folosite în mod independent și au fost atașate chiar și unor verbe moștenite din latină. Ele își păstrează sensul inițial dar, uneori, formele compuse își pierd transparența și dezvoltă noi sensuri pornind de la verbul de bază. Problema categoriei aspectului este complexă și o vom analiza în profunzime cu o altă ocazie. În articolul de față ne vom rezuma doar la prezentarea câtorva aspecte pentru exemplificarea problemei.

Infixele sunt *-cn-* sau *-ln-*: *ălăiri* 'a pipăi', *ălniri* 'a pune mâna pe, a căuta'. Ele apar în dicționare ca variante ale formelor de bază. În DDM însă transpunerea în limba română ne edifică asupra sensului: *Ălăies prin ăntunearic* (Bâjbâi prin întuneric.) dar: *Tinsi mōna și ălni si vedă...* (Întinse mâna și căută să vadă...) (DDM:40 s.v.) *crățăies* 'a scârțâi' – *crățānes* sau *crățnes* 'a scrâșni din dinți'. (DDM s.v.); *picăies* – *picnes* 'a înfige – a băga', *vicăies* – *vicnes* 'a striga – a chema'.

Prefixele sunt toate de origine slavă și se atașează atât unor verbe de origine slavă, cât și celor de origine latină. Un verb poate primi oricare dintre aceste prefixe existând chiar dublă prefixare. *du-* arată că acțiunea s-a îndeplinit până la capăt: *dunvițari* 'a termina de învățat';

is-, iz- arată că acțiunea se petrece peste tot: *izved* 'a vedea peste tot', *izsting* 'a stinge de tot';

nă- acțiunea este făcută în întregime: *năbunes* 'a bate foarte tare', *năsăturari* 'a se sătura bine';

pri- marchează repetarea acțiunii: *pridunari* 'a aduna din nou', *prizițiri* 'a zice din nou'. Acest prefix a fost înregistrat recent la unele verbe din aromână în graiul din Crușova: *s-prinsură* 's-a însurat a doua oară' și *s-primărită* 's-a măritat a doua oară' (Nevaci 2013:107).

pru- acțiunea urmează sau se află la începutul ei: *pruvizu* 'se iviră zorile'.

pu- (pud-, put-) acțiunea se realizează în mică măsură: *putoarnă* 'își revine'.

răs-, răz- acțiunea are loc peste tot: *răzfațiri* 'a se răspândi', *răzlătari* 'a se năpusti'.

ză- acțiunea se face puțin sau e la începutul ei: *zăveari* 'a avea puțin', *zăcântari* 'a începe să cânte'.

Un verb poate primi oricare dintre aceste prefixe sau, uneori, poate primi dublă prefixare (*prină-*, *zăpri-*): *zăpridunari* 'a se aduna, a se așeza într-o poziție decentă'. De la verbul latinesc *durmiri*, avem: *zădurmiri* 'a adormi', *nădurmiri* 'a dormi mult', *pridurmiri* 'a dormi undeva', *prudurmiri* 'a-i veni somnul'.

6. ADVERBUL

6.1. În general, în dialectele sud-dunărene, adverbele sunt moștenite din latină. Există însă și multe adverbe împrumutate din limbile balcanice.

Aromâna a împrumutat, majoritar, din greacă: *hima* 'la vale', *namisa* 'la mijloc', *tahina* 'dimineață', *tora* 'acum', *agoña* 'repede', *fanara* 'pe față', *taha* 'parcă' sau din turcă: *dipu* 'deloc', *iê* 'deloc', *măxus* 'dinadins'.

În meglenoromână cele mai multe împrumuturi sunt din limbile slave, bulgară și macedoneană: *dali* 'oare', *stalno* 'mereu', *tucu* 'mereu', *retco* 'rar', *dosta* 'destul', *duvolno* 'destul', dar și din greacă: *ănamsa* 'între' sau din turcă: *azor* 'gata', *iavaș* 'încet', *năfile* 'degeaba', *uigun* 'potrivit', *birden* 'imediat', *băia* 'destul'. Multe dintre cuvintele turcești au intrat în limbă prin intermediul limbilor slave, ele fiind prezente de altfel în toate limbile balcanice. Majoritatea împrumuturilor din limbile slave păstrează forma din limba de împrumut, de aceea întâlnim numeroase adverbe terminate în **-(n)o**: *craino*, *taino*, *cratco*, *legalno*, *stalno*.

6.2. Alături de aceste împrumuturi, dialectul meglenoromân a împrumutat particula **-sta** pentru a forma adverbe de timp de la substantive, după modelul din limbile bulgară și slava macedoneană: *iarnata*, *searta*, *zuțta*, *dimineasta*.

7. CONCLUZII

Deși sunt idiomuri romanice, dialectele sud-dunărene, în urma contactului direct și îndelungat cu mai multe limbi balcanice, au dobândit modificări chiar și în sistemul morfologic, sistem care nu permite, în general, influențe din partea unor limbi neînrudite. Exemplele pe care le-am evidențiat ne-au demonstrat însă că există permisivitate și la nivelul acestuia. Unele dintre aceste „balcanisme” au fost explicate prin fenomenul de convergență romano-balcanică (formele verbale supracompuse, sistemul ternar al deicticelor de loc), altele sunt, de fapt, elemente romanice întărite de unele similarități în limbile balcanice (dativul cu *la*), unele însă nu au fost suficient studiate și stau încă sub semnul întrebării. Studiul extins și aprofundat al acestor fenomene în perspectivă comparativă ar putea re poziționa limba română cu dialectele ei în cadrul romanității orientale.

BIBLIOGRAFIE

- DDM *Dicționarul dialectului meglenoromân. General și etimologic*, vol. 1, literele A–C, coordonator Nicolae Saramandu, autori: Nicolae Saramandu, Alina Celac, Carmen-Irina Floarea, Marilena Tiugan, București, Editura Academiei Române.
- Atanasov 2002 Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei Române.
- Atanasov 2013 Radu-Mihail Atanasov, *Meglenoromâna actuală în contextul limbilor balcanice*, teză de doctorat, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.
- Capidan 1925 Th. Capidan, *Meglenoromâni*, I, *Istoria și graiul lor*, București.
- Caragiu 1975 Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Coseriu 1997 Eugen Coseriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, București, Editura Enciclopedică.
- Coseriu 2005 Eugeniu Coseriu, *Limba română – limbă romanică*. București, Editura Academiei Române.
- Nevaci 2013 Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Nevaci, Saramandu 2013 Manuela Nevaci, Nicolae Saramandu, *Dialectele aromân și meglenoromân. Studiu sincron*, București, Editura Universitară.
- Saramandu 1984 *Tratat de dialectologie românească*, cap. *Aromâna, Meglenoromâna*, p. 423–550, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Saramandu 1996 Nicolae Saramandu, *Flexiunea de gen a numeralului trei în aromână*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLVII, nr. 1–6, p. 207–215.

**ASPECTS DE L'INFLUENCE BALKANIQUE DANS LES DIALECTES
MÉGLENOROUMAIN ET AROUMAIN**

RÉSUMÉ

Les deux variétés du roumain parlées au sud du Danube, l'aroumain et le méglénoroumain, ont beaucoup de particularités dues à l'histoire et à la position géographique que occupent les deux populations. Ces deux dialectes représentent la romanité balkanique, donc c'est un cas de contact des langues non-apparentées. On a examiné dans notre article les influences des langues balkaniques (bulgare, macédonien, turque, grecque, albanais) sur la morphologie de ces deux idiomes en essayant d'expliquer le contexte qui a permis le changement dans un compartiment peu permissif généralement, comme le soit la morphologie.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române